DOMSTOLENS DOM

20. september 2001 *

I sag C-453/99,

angående en anmodning, som Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division) (Det Forenede Kongerige) i medfør af artikel 234 EF har indgivet til Domstolen for i den for nævnte ret verserende sag,

Courage Ltd

mod

Bernard Crehan

og

Bernard Crehan

mod

Courage Ltd m.fl.,

at opnå en præjudiciel afgørelse vedrørende fortolkningen af EF-traktatens artikel 85 (nu artikel 81 EF) og andre fællesskabsbestemmelser,

har

* Processprog: engelsk.

DOMSTOLEN

sammensat af præsidenten, G.C. Rodríguez Iglesias, afdelingsformændene C. Gulmann, M. Wathelet (refererende dommer) og V. Skouris samt dommerne D.A.O. Edward, P. Jann, L. Sevón, F. Macken, N. Colneric, J.N. Cunha Rodrigues og C.W.A. Timmermans,

generaladvokat: J. Mischo
justitssekretær: fuldmægtig L. Hewlett,

efter at der er indgivet skriftlige indlæg af:

— Courage Ltd ved N. Green, QC, for solicitor A. Molyneux

— B. Crehan ved D. Vaughan, QC, og barrister M. Brealey for solicitor R. Croft

— Det Forenede Kongeriges regering ved J.E. Collins, som befuldmægtiget, bistået af K. Parker, QC

— den franske regering ved K. Rispal-Bellanger og R. Loosli-Surrans, som befuldmægtigede

— den italienske regering ved U. Leanza, som befuldmægtiget

— den svenske regering ved L. Nordling og I. Simfors, som befuldmægtigede

— Kommissionen for De Europæiske Fællesskaber ved K. Wiedner, som befuldmægtiget, bistået af barrister N. Khan,

på grundlag af retsmøderapporten,

efter at der i retsmødet den 6. februar 2001 er afgivet mundtlige indlæg af Courage Ltd ved N. Green og barrister M. Gray, af B. Crehan ved D. Vaughan og M. Brealey, af Det Forenede Kongeriges regering ved J.E. Collins og K. Parker og af Kommissionen ved K. Wiedner og N. Khan,

og efter at generaladvokaten har fremsat forslag til afgørelse den 22. marts 2001,

afsagt følgende

Dom

1 Ved kendelse af 16. juli 1999, indgået til Domstolen den 30. november 1999, har Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division) i medfør af artikel 234 EF forelagt fire præjudicielle spørgsmål om fortolkningen af EF-traktatens artikel 85 (nu artikel 81 EF) og andre fællesskabsbestemmelser.

2 Spørgsmålene er blevet rejst under en sag anlagt af selskabet Courage Ltd (herefter »Courage«) mod B. Crehan, der er restauratør, angående ubetalte leverancer af øl til sidstnævnte.

Tvisten i hovedsagen og de præjudicielle spørgsmål

3 I 1990 indgik bryggeriet Courage, der i Det Forenede Kongerige har en markedsandel på 19% af markedet for salg af øl, og Grand Metropolitan (herefter »Grand Met«), et selskab, der driver forskellige former for virksomhed inden for hotel- og restaurationsbranchen, en aftale om sammenlægning af de udskænkningssteder, som disse selskaber bortforpagter (herefter »pubberne«). Courage og Grand Met overdrog med dette formål for øje hver især deres pubber til selskabet Inntrepreneur Estates Ltd (herefter »IEL«), som de ejer i lige forhold. Ifølge en aftale indgået mellem IEL og Courage var IEL's forpagtere forpligtet til udelukkende at købe øl af Courage. Courage skulle levere bestilte mængder af øl til gældende listepris i de pubber, der var bortforpagtet af IEL.

4 IEL pålagde sine forpagtere en standardforpagtningsaftale. Mens størrelsen af forpagtningsafgiften kunne være genstand for forhandling med den potentielle forpagter, var den eksklusive købsforpligtelse og de øvrige aftalebestemmelser ikke til forhandling.

5 B. Crehan og IEL indgik i 1991 to 20-årige forpagtningsaftaler indeholdende en købsforpligtelse til fordel for Courage. Forpagtningsafgiften var underlagt en klausul om femårig regulering, dog kun i opadgående retning, med henblik på at bringe den på højde med den højeste afgift erlagt i den forudgående aftaleperiode, eller med den højeste afgift, der kunne være opnået på det frie marked i den tilbageværende periode under hensyntagen til de øvrige bestemmelser i aftalen. Forpagteren skulle aftage et mindstekvantum af bestemte øl, og IEL forpligtede sig til at sørge for, at Courage ville levere disse ølsorter til forpagteren til førstnævntes listepris.

6 I 1993 anlagde sagsøgeren i hovedsagen, Courage, sag mod sagsøgte i hovedsagen, B. Crehan, med påstand om betaling af 15 266 GBP for ubetalte ølleverancer. B. Crehan bestred på den ene side grundlaget for sagsanlægget, idet han gjorde gældende, at købsforpligtelsen var i strid med traktatens artikel 85, mens han på den anden side fremsatte et modkrav om erstatning.

7 B. Crehan henviste til, at Courage solgte øl til uafhængige pubejere til priser væsentligt lavere end dem, der fremgik af den prisliste, der fandt anvendelse over for IEL's forpagtere, som var bundet af en eksklusivitetsklausul. Han gjorde gældende, at denne prisforskel formindskede rentabiliteten af virksomheden for de forpagtere, der var undergivet en sådan klausul og tvang dem ud af markedet.

8 Den standardforpagtningsaftale, som Courage, Grand Met og disses datterselskaber anvendte, blev anmeldt til Kommissionen i 1992. I 1993 offentliggjorde Kommissionen i medfør af artikel 19, stk. 3, i Rådets forordning nr. 17 af 6. februar 1962, første forordning om anvendelse af bestemmelserne i traktatens artikel 85 og 86 (EFT 1959-1962, s. 81), en meddelelse om, at den påtænkte at meddele fritagelse i henhold til traktatens artikel 85, stk. 3.

9 Anmeldelsen blev tilbagekaldt i oktober 1997, efter at IEL var begyndt at anvende en ny standardforpagtningsaftale, der ligeledes blev anmeldt til Kommissionen. Den nye aftale er imidlertid ikke omfattet af tvisten i hovedsagen, da de anlagte søgsmål vedrører håndhævelsen af klausulen om eksklusivt køb efter den gamle aftale.

10 Court of Appeal har besluttet at forelægge Domstolen præjudicielle spørgsmål ud fra følgende betragtninger.

11 Ifølge den forelæggende ret er det efter engelsk ret ikke muligt for en part i en ulovlig aftale at kræve erstatning af den anden part. Det følger heraf, at selv om B. Crehan måtte få medhold i sit anbringende om, at den af ham indgåede aftale er i strid med traktatens artikel 85, vil hans erstatningssøgsmål ifølge engelsk ret blive afvist.

12 Court of Appeal har i øvrigt i en dom, der er afsagt forud for beslutningen om forelæggelse, og uden at have fundet det nødvendigt at forelægge dette spørgsmål for Domstolen, fastslået, at traktatens artikel 85, stk. 1, har til formål at beskytte tredjemænd, konkurrenter og forbrugere, men ikke parterne i en ulovlig aftale, da disse ikke er ofre for, men ophavsmænd til konkurrencebegrænsningen.

13 Court of Appeal henviser til, at De Forenede Staters Supreme Court i afgørelsen Perma Life Mufflers Inc. mod Int'l Parts Corp (392 U.S. 134 (1968)) har fastslået, at en økonomisk set underlegen part i en konkurrencebegrænsende aftale kan kræve erstatning af sin medkontrahent.

14 Court of Appeal er desuden i tvivl om, hvorvidt det er i overensstemmelse med fællesskabsretten, at de af B. Crehan rejste krav, beskrevet i denne doms præmis 6, vil blive afvist efter engelsk ret.

15 Court of Appeal har anført, at hvis det antages, at fællesskabsretten indrømmer en part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, en retslig beskyttelse, der svarer til beskyttelsen efter amerikansk ret, medfører dette en mulig konflikt mellem princippet om medlemsstaternes frie adgang til at fastsætte de processuelle bestemmelser, der skal gælde i deres retsorden, og princippet om fællesskabsrettens ensartede anvendelse.

16 Under disse omstændigheder har Court of Appeal besluttet at udsætte sagen og forelægge Domstolen følgende præjudicielle spørgsmål:

»1) Skal artikel 81 EF (tidligere artikel 85) fortolkes således, at en part i en ulovlig aftale om forpagtning af et udskænkningssted, som indeholder en eksklusivitetsklausul, kan påberåbe sig artikel 81 EF og dermed opnå en retslig beskyttelse ('relief') over for den anden aftalepart?

2) Hvis det første spørgsmål besvares bekræftende, har den part, der har påberåbt sig en retslig beskyttelse ('relief'), da ret til erstatning for skade, som antages at være forårsaget af, at parten har været bundet af den aftaleklausul, der er i strid med artikel 81 EF?

3) Er en national retsregel, hvorefter en person ikke for domstolene kan påberåbe sig og/eller støtte ret på egne ulovlige handlinger som grundlag for at kræve erstatning, forenelig med fællesskabsretten?

4) Hvis spørgsmål 3 besvares med, at en sådan regel under visse omstændigheder kan være i strid med fællesskabsretten, hvilke omstændigheder skal den nationale domstol da tage i betragtning?«

De præjudicielle spørgsmål

17 Med det første, andet og tredje spørgsmål, der behandles samlet, spørger den forelæggende ret nærmere bestemt, om en part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, jf. traktatens artikel 85, kan påberåbe sig tilsidesættelsen af denne bestemmelse for en national domstol med henblik på at opnå en retslig beskyttelse (»relief«) over for sin medkontrahent, og navnlig opnå erstatning for skade, som angiveligt er lidt som følge af, at parten har været bundet af en kontraktklausul, der er i strid med artikel 85, samt om fællesskabsretten som følge heraf er til hinder for en national retsregel, hvorefter en person ikke kan støtte ret på egne ulovlige handlinger med henblik på at opnå erstatning.

18 For det tilfælde, at fællesskabsretten er til hinder for en sådan national regel, ønsker den forelæggende ret med sit fjerde spørgsmål oplyst, hvilke omstændigheder der skal tages i betragtning ved efterprøvelsen af grundlaget for et sådant erstatningskrav.

19 Det bemærkes for det første, at der ved traktaten er indført en særlig retsorden, som er integreret i medlemsstaternes retssystemer, og som skal anvendes af deres domstole. Retssubjekterne herfor er ikke blot medlemsstaterne, men også disses statsborgere. Fællesskabsretten pålægger således ikke blot borgerne forpligtelser, men giver dem også rettigheder, som dermed bliver en del af de rettigheder, der som helhed tilkommer borgerne. Disse rettigheder består ikke blot, når de udtrykkeligt er indrømmet i traktaten, men også, når traktaten pålægger private, medlemsstaterne eller Fællesskabets institutioner entydige forpligtelser (jf. dom af 5.2.1963, sag 26/62, Van Gend & Loos, Sml. 1954-1964, s. 375, org.ref.: Rec. s. 1, på s. 23, af 15.7.1964, sag 6/64, Costa, Sml. 1954-1964, s. 531, org.ref.: Rec. s. 1141, på s. 1158-1160, og af 19.11.1991, forenede sager C-6/90 og C-9/90, Frankovich m.fl., Sml. I, s. 5357, præmis 31).

20 For det andet bemærkes, at traktatens artikel 85 efter EF-traktatens artikel 3, litra g) (efter ændring nu artikel 3, stk. 1, litra g), EF) udgør en grundlæggende bestemmelse, der er nødvendig for udførelsen af de opgaver, som er blevet overdraget til Fællesskabet, og navnlig for det indre markeds funktion (jf. dom af 1.6.1999, sag C-126/97, Eco Swiss, Sml. I, s. 3055, præmis 36).

21 Betydningen af denne bestemmelse har i øvrigt foranlediget traktatens ophavsmænd til udtrykkeligt i artikel 85, stk. 2, at fastsætte, at de aftaler eller vedtagelser, som er forbudt i medfør af denne artikel, er uden retsvirkning (jf. Eco Swiss-dommen, præmis 36).

22 Denne ugyldighedsvirkning, der kan påberåbes af alle, skal håndhæves af domstolene, såfremt betingelserne for anvendelse af artikel 85, stk. 1, er opfyldt, og den omhandlede aftale ikke kan begrunde meddelelse af en fritagelse i medfør af traktatens artikel 85, stk. 3 (jf. for så vidt angår det sidstnævnte navnlig dom af 9.7.1969, sag 10/69, Portelange, Sml. 1969, s. 77, org.ref.: Rec. s. 309, præmis 10). Da ugyldigheden efter artikel 85, stk. 2, er absolut, kan en aftale, som ifølge denne bestemmelse er uden gyldighed, hverken have virkning i retsforholdene mellem kontrahenterne eller gøres gældende over for tredjemand (jf. dom af 25.11.1971, sag 22/71, Béguelin, Sml. 1971, s. 257, org.ref.: Rec. s. 949, præmis 29). Ugyldigheden kan i øvrigt berøre alle tidligere eller fremtidige virkninger af den omhandlede aftale eller vedtagelse (jf. dom af 6.2.1973, sag 48/72, Brasserie de Haecht, Sml. s. 77, præmis 26).

23 For det tredje bemærkes, at Domstolen allerede har fastslået, at forbuddene i traktatens artikel 85, stk. 1, og EF-traktatens artikel 86 (nu artikel 82 EF) skaber umiddelbare virkninger i forholdet mellem private og fremkalder rettigheder for de retsundergivne, som de nationale domsmyndigheder skal beskytte (jf. dom af

30.1.1974, sag 127/73, BRT mod SABAM, »BRT-I«, Sml. s. 51, præmis 16, og af 18.3.1997, sag C-282/95 P, Guerin automobiles mod Kommissionen, Sml. I, s. 1503, præmis 39).

24 Det følger af det ovenfor anførte, at enhver borger kan støtte ret på tilsidesættelse af traktatens artikel 85, stk. 1, også selv om han er part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen i denne bestemmelses forstand.

25 For så vidt angår muligheden for at kræve erstatning for skade forårsaget af en aftale eller adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, bemærkes for det første, at det følger af Domstolens faste praksis, at det påhviler de nationale domsmyndigheder, der inden for rammerne af deres kompetence har til opgave at anvende fællesskabsbestemmelserne, at sikre den fulde virkning af disse bestemmelser og beskytte de rettigheder, som de udstyrer borgerne med (jf. navnlig dom af 9.3.1978, sag 106/77, Simmenthal, Sml. s. 629, præmis 16, og af 19.6.1990, sag C-213/89, Factortame m.fl., Sml. I, s. 2433, præmis 19).

26 Den fulde virkning af traktatens artikel 85, og navnlig den effektive virkning af forbuddet i stk. 1, ville blive bragt i fare, hvis det ikke var muligt for nogen at kræve erstatning for skade påført dem som følge af en aftale eller en adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen.

27 Adgangen hertil forøger virkningen af Fællesskabets konkurrenceregler og er egnet til at hindre ofte skjulte aftaler eller former for adfærd, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen. Set i dette perspektiv kan erstatningssøgsmål for de nationale domstole yde et væsentligt bidrag til opretholdelsen af en effektiv konkurrence inden for Fællesskabet.

28 Under disse omstændigheder kan det ikke på forhånd udelukkes, at et sådant søgsmål anlægges af en part i en aftale, der findes at være i strid med konkurrencereglerne.

29 Da der ikke findes fællesskabsretlige bestemmelser på området, tilkommer det imidlertid hver enkelt medlemsstat i sin interne retsorden at udpege de kompetente domstole og fastsætte de processuelle regler for sagsanlæg til sikring af beskyttelsen af de rettigheder, som fællesskabsrettens direkte virkning medfører for borgerne, men disse regler må dog ikke være mindre gunstige end dem, der gælder for tilsvarende søgsmål på grundlag af national ret (ækvivalensprincippet), og de må heller ikke i praksis gøre det umuligt eller uforholdsmæssigt vanskeligt at udøve de rettigheder, der tillægges i henhold til Fællesskabets retsorden (effektivitetsprincippet) (jf. dom af 10.7.1997, sag C-261/95, Palmisani, Sml. I, s. 4025, præmis 27).

30 Domstolen har i denne henseende allerede fastslået, at fællesskabsretten ikke er til hinder for, at de nationale domstole påser, at beskyttelsen af de rettigheder, som Fællesskabets retsorden tilsikrer, ikke indebærer en ugrundet berigelse (jf. navnlig dom af 4.10.1979, sag 238/78, Ireks-Arkady mod Rådet og Kommissionen, Sml. s. 2955, præmis 14, af 27.2.1980, sag 68/79, Just, Sml. s. 501, præmis 26, og af 21.9.2000, forenede sager C-441/98 og C-442/98, Michaïlidis, Sml. I, s. 7145, præmis 31).

31 På den betingelse, at principperne om ækvivalens og effektivitet overholdes (jf. Palmisani-dommen, præmis 27), er fællesskabsretten heller ikke til hinder for, at national ret nægter en part, der findes at bære en betydelig del af ansvaret for konkurrenceforstyrrelsen, retten til at opnå erstatning fra sin medkontrahent. I overensstemmelse med et princip, der anerkendes i de fleste medlemsstaters retsorden, og som Domstolen allerede har anvendt (jf. dom af 7.2.1973, sag 39/72, Kommissionen mod Italien, Sml. s. 101, præmis 10), kan en borger ikke drage fordel af sin egen ulovlige adfærd, når denne er kommet for dagen.

32 I denne henseende skal der blandt de vurderingselementer, der kan tages i betragtning af den kompetente nationale domstol, nævnes den økonomiske og retlige sammenhæng, parterne befinder sig i, samt, som Det Forenede Kongeriges regering med rette har påpeget, de to aftaleparters respektive forhandlingsposition og adfærd.

33 Det påhviler nærmere bestemt den nationale domstol at undersøge, om den part, der hævder at have lidt et tab som følge af indgåelsen af en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, befandt sig i et udpræget underlegenhedsforhold til den anden part, således at partens frihed til at forhandle om bestemmelserne i den nævnte aftale, såvel som dens muligheder for at undgå skaden eller begrænse dens omfang, særligt ved i rette tid at gøre brug af alle de retsmidler, der stod til dens disposition, var begrænset i så væsentlig grad, at de i realiteten var lig nul.

34 Kommissionen og Det Forenede Kongeriges regering har ligeledes under henvisning til dom af 12. december 1967 i Brasserie de Haecht-sagen (sag 33/67, Sml. 1965-1968, s. 421, org.ref.: Rec. s. 525, på s. 537) og af 28. februar 1991 i Delimitis-sagen (sag C-234/89, Sml. I, s. 935, præmis 14 til 26), med rette påberåbt sig den antagelse, at en aftale kan være i strid med traktatens artikel 85, stk. 1, alene af den grund, at den henhører under et net af lignende aftaler, der har en samlet indvirkning på konkurrencen. Ifølge denne antagelse kan medkontrahenten til indehaveren af et sådant net ikke anses for at bære en betydelig del af ansvaret for tilsidesættelsen af artikel 85, især ikke, når aftalevilkårene i realiteten er blevet påtvunget ham af indehaveren af nettet.

35 Modsat det, der er gjort gældende af Courage, er en forskellig vurdering alt efter graden af ansvar ikke i strid med Domstolens praksis, hvorefter det ved anvendelsen af traktatens artikel 85 ikke tillægges nogen særlig betydning, om aftaleparterne er eller ikke er jævnbyrdige, for så vidt angår forhandlingsposition og økonomisk stilling (jf. navnlig Domstolens dom af 13.7.1966, forenede sager 56/64 og 58/64, Consten og Grundig mod Kommissionen, Sml. 1965-1968, s. 245, org.ref.: Rec. s. 429, på s. 493). Den nævnte dom vedrører således

betingelserne for anvendelse af traktatens artikel 85, hvorimod de spørgsmål, der er forelagt Domstolen i denne sag, drejer sig om visse civilretlige konsekvenser af en tilsidesættelse af denne bestemmelse.

36 Henset til de ovenstående betragtninger skal de forelagte spørgsmål besvares som følger:

— En part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen i traktatens artikel 85's forstand, kan påberåbe sig tilsidesættelse af denne bestemmelse med henblik på at opnå en retslig beskyttelse (»relief«) over for den anden aftalepart.

— Traktatens artikel 85 er til hinder for en national retsregel, der forbyder en part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen i denne bestemmelses forstand, at kræve erstatning som kompensation for en skade, der er lidt som følge af opfyldelsen af nævnte aftale, alene af den grund, at skadelidte er part i denne.

— Fællesskabsretten er ikke til hinder for en national retsregel, hvorefter en part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, ikke kan påberåbe sig egne ulovlige handlinger med henblik på at opnå erstatning, når det er fastslået, at denne part bærer en betydelig del af ansvaret for konkurrenceforstyrrelsen.

Sagens omkostninger

36 De udgifter, der er afholdt af Det Forenede Kongeriges, den franske, den italienske og den svenske regering samt af Kommissionen, som har afgivet indlæg for Domstolen, kan ikke erstattes. Da sagens behandling i forhold til hovedsagens parter udgør et led i den sag, der verserer for den nationale ret, tilkommer det denne at træffe afgørelse om sagens omkostninger.

På grundlag af disse præmisser

kender

DOMSTOLEN

vedrørende de spørgsmål, der er forelagt af Court of Appeal (England & Wales) (Civil Division) ved kendelse af 16. juli 1999, for ret:

1) **En part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen i EF-traktatens artikel 85's forstand (nu artikel 81 EF), kan påberåbe sig tilsidesættelse af denne bestemmelse med henblik på at opnå en retslig beskyttelse (»relief«) over for den anden aftalepart.**

2) **Traktatens artikel 85 er til hinder for en national retsregel, der forbyder en part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen i denne bestemmelses forstand, at kræve erstatning som kompensation for en skade, der er lidt som følge af opfyldelsen af den nævnte aftale, alene af den grund, at skadelidte er part i denne.**

3) **Fællesskabsretten er ikke til hinder for en national retsregel, hvorefter en part i en aftale, der kan begrænse eller fordreje konkurrencen, ikke kan påberåbe sig egne ulovlige handlinger med henblik på at opnå erstatning, når det er fastslået, at denne part bærer en betydelig del af ansvaret for konkurrenceforstyrrelsen.**

Rodríguez Iglesias Gulmann Wathelet

Skouris Edward Jann

Sevón Macken Colneric

Cunha Rodrigues Timmermans

Afsagt i offentligt retsmøde i Luxembourg den 20. september 2001.

R. Grass

Justitssekretær

G.C. Rodríguez Iglesias

Præsident